

HISTORIA ECCLESIAE

Geréb Miklós*

Iriny

Az első felelős magyar kormány egyházpolitikája I.

The Religious Policy of the First Hungarian Government. Abstract

Proclaiming equality before the law for denominations by the Statute nr. XX. in 1848, challenged both the churches and the civil rights. In many cases religious freedom goes hand in hand with national identity. This essay aims to review the attitude of the First Hungarian Government (lead by count Lajos Batthyány from March to September 1848) towards the churches of the Hungarian Kingdom at that time. We will follow the historical events, the debates of the Parliament, the interpellations of emblematic characters of the Revolution and Freedom Fighting in 1848–49, using mainly the reports of the newspaper *Pesti Hírlap*, which became the Official Gazette of the Batthyány-Government in 1848 and the primary source to study and understand the political thinking and liberal attitude concerning equality and freedom of religious faith. Beside the Reformed Church's perspective, this analysis reviews the implications of these debates for the Roman and Greek Catholic Churches, Greek Orthodox (Eastern) Church and Israelites.

Keywords: Revolution of 1848, first Hungarian Government, religious freedom, churches of Hungarian Kingdom, Lajos Batthyány, József Eötvös.

John Lukács, a magyar származású, de 1946 óta Amerikában élő történész azt nyilatkozta 2005. október 24-én a Mindentudás Egyetemén tartott *Állam, nemzet, nép* című előadásában, hogy – néhány rövid ideig tartó kivételtől eltekintve – 1526 (Mohács) és 1918 között nem beszélhetünk olyan független magyar államról, mint amilyen a független Erdélyi Fejedelemség vagy 1848–49 Magyar Köztársasága volt. Szerinte azért nem kell megbotránkoznunk e kijelentésén, mivel különbség van, és különbséget is kell tennünk az állam, illetve a nemzet-nép története között. Ha elfogadjuk ezt a tézist, akkor fokozottan oda kell figyelnünk 1848 történetére.

Ez a tanulmány elsősorban azt igyekszik feltárni és kielemezni, hogy az első felelős magyar kormány milyen hatást gyakorolt az egyházi életre és a felekeze-

---

*Geréb Miklós (Tasnád, 1984) református lelképásztor a Kolozsváron Protestáns Teológiai Intézetben végezte teológiai tanulmányait (2002–2007), majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Református Tanárképző Karán szerzett magiszteri oklevelet (2008–2009). Jelenleg a BBTE doktorjelöltje. Kutatási területe: a 19. századi liberalizmus, liturgia és egyházzene. A liturgikát és egyházzenét népszerűsítő írásai folyamatosan jelennek meg a *Harangszó*ban és a *Református Zenei Kalendárium*ban.

tekre. Ehhez leginkább a *Pesti Hírlap* 1848-as számaint használtam forrásként, mint amelyek írott és hiteles adatokat közölnek a korról.¹

1. A népek tavaszától Batthyány Lajos kabinetjéig

1.1. Egyházi viszonyok 1848 előtt

A Tordán kihirdetett vallási tolerancia (1568) és Erdély sajátos közjogi helyzete olyan mértékben nyomta rá bélyegét a magyarok gondolkodására, hogy később a Habsburgok már nem tudnak véres ellenreformációt kezdeni, nem áll rendelkezésükre minden eszköz. A protestantizmus teljes felszámolása lehetetlenség, de a vallásgyakorlatukat azért megpróbálják korlátozni amennyire lehet. 1731-ben III. Károly *Carolina Resolutio* rendeletében például vármegyénként 1-2 településen engedélyezi csupán a protestáns gyülekezetet, és ezek híveit is kötelezi a katolikus ünnepek megtartására. A hivatalok betöltésénél a protestánsok kötelesek voltak esküt tenni a szentekre és Szűz Máriára. II. József 1781-ben türelmi rendeletével – Fazekas Csaba szerint – elsőként ismerte el az ország felekezeti megosztottságát, és mondott le a homogén katolikus állam ideáljáról:

„II. József halálát követően a magyar országgyűlés elfogadta a híres 1791/26. tc.-et, mely egészen 1848-ig alapvetően határozta meg az egyházpolitika alakulását. A törvény elismerte a két nagy protestáns egyház (evangélikus és református) létezését, biztosította azok belső autonómiáját, ugyanakkor fenntartotta a katolikus államvallás koncepcióját, vagyis a római katolikus egyház törvényfelettségét és meghatározó jellegét. Logikus tehát, hogy a reformkorban a polgári átalakulás programjába bekerült a felekezeti egyenjogúság megteremtése iránti követelés is. A magyar liberálisok az 1830-as évek elejétől követelték a szabad vallásgyakorlatot biztosító törvények elfogadtatását is, elsősorban a egyes házasságok, illetve az áttérések kapcsán kibontakozott országgyűlési viták során. Az egyéni vallásszabadságért folytatott küzdelmet egyre gyakrabban szőtte át a felekezeti jogegyenlőséggel (vagyis az állam semlegességével, az egyházakkal való azonos távolságtartásával) kapcsolatos igény.”²

¹ A *Pesti Hírlap* 1841-től jelent meg a szabadságharc bukásáig, 1849-ig. A korabeli ellenzék legjelentősebb sajtótermékét Kossuth Lajos alapította és szerkesztette. 1845-től Csengery Antal vette át a szerkesztést, mivel a bécsi kormány 1844-ben eltávolította Kossuthot a szerkesztőségéből. 1848. ápr. 17-től belügyminiszteri felkérésre lett a Batthyány-kormány hivatalos lapja, s közlönyként jelent meg napi rendszerességgel.

² Fazekas Csaba: *Az állam és az egyházak kapcsolata Magyarországon – egykor és ma. Segédanyag az „Egyházak és tolerancia Magyarországon” c. konferencián tartandó előadáshoz.* 2007. december 5. Ld. <http://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/allam-egyhaz-dec5.htm>.

1.2. Örömök és ürömök március idusán

Március 15-ét nemzeti ünnepként határozzuk meg, és ez a vérontás nélküli forradalom a sajtószabadság kivívásának fogalmaival összekapcsolódva él a köztudatban. Mielőtt rátérünk a Batthyány Lajos (1807–1849) nevével fémjelzett első felelős magyar kormány egyházpolitikájának részletes elemzésére, két fontos, mégis sokszor könnyelműen elhallgatott tényezőre kell felhívni a figyelmet.

Az első, hogy a liberális eszmék nem március 15. után törnek a felszínre, hanem már évtizedekkel előtte, de különösen a reformországgyűléseken meghatározói a magyar történelem alakulásának, továbbá, hogy az utolsó rendi országgyűlés tagjai sorában Pozsonyban nagyjából ugyanazok az emberek foglalnak helyet, akik később, immár Pest-Budán az új követválasztások után lesznek a nemzet honatyái. Óvakodjunk tehát a kísértéstől, hogy a március 15. előtti időkkel nem gondolva, egyetlen radikális fordulatként értékeljük ezt a napot. A második megjegyzés, hogy a szabadságharc szentesítette a liberalizmust, amelyet ma azért ünnepelek, mert tudatunkban összefonódik a haza, a szabadság és függetlenség védelmével, hajlamosak vagyunk a szabadelvűségnek csak ezt az oldalát látni, pedig a szabadelvűséget – bármilyen furcsán hangzik is – az teszi liberalizmussá, hogy intoleráns mindennel, amit nyűgként él meg. A szabadság eszméjében tehát mindig ott van egy többé vagy kevésbé latens intolerancia.

A márciusi ifjaknak érdekük volt a társadalom megnyugtatója, vagyis azoknak a félelmeknek az eloszlatása, amelyet a nyugati fegyveres megmozdulások híre, és a monarchikus kormányzatok Európa-szerte bekövetkezett válsága gerjesztett. A közvéleménynek a forradalmi eszmék elfogadására ösztönző befolyásolását szolgálta Lamartine francia külügyminiszter körlevelének ismertetése, aki büszkén vallja, hogy a Francia Köztársaság él. Ez tény, ami nem szorul bizonyításra, és éppen ezért nem célja a háborús feszültség keresése, agresszió. Kivehető belőle, hogy a francia diplomácia is keresi a megbékélés hangját a kontinensen: ne tegyünk egyenlőségjelet 1792 és 1848 közé, mivel az előbbi forradalomban „nem az egész nép vett részt”, csak az úgynevezett középosztály, amely hatalma megszilárdítása végett lekötötte a (valódi? – megj.) népet.³ Ezért küldte háborúba, és így lett Európa a Rajnától Moszkváig a francia expanziós politika dűlásának színterévé. Lamartine tehát érzi, hogy a kontinens minden országát nyugtalanítja az újabb párizsi forradalom híre, és ezért kormánya nevében elhatárolódik az 1792-es eseményektől. Erőltetettnek tűnik, hogy a kontinenst egészében felbolygató „nulladik világháborús” időszakot egész egyszerűen a francia néptömegekben rejlő energia levezetésének szükségletével magyarázza, amit csak a waterlooi vereség és az 1815-ös békekonferencia állít meg, de kétségtelen, hogy üzenete magyar szemszögből is indokolt volt az aggályoskodók lecsillapítására. A körlevél kiemeli továbbá, hogy a Francia Köz-

³ [...]: Külföld. Franciaország. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/1053), márc. 16., 220.

társaság be akar illeszkedni a többi ország közösségébe, és nem célja a forradalmat „exportálni”, bár megjegyzi, hogy az államformák különböző fejlődési fokozatoknak felelnek meg, amiben már ott lappang egy ideológia, mégpedig egy egészen evolucionista felfogás.

„A Francia Köztársaság felállítására nem megtámadási lépés a többi kormányok ellen. A kormányformák szintoly helyes különbségekkel bírnak, mint a jellemek, geográfiai helyzet s az értelmi, erkölcsi, anyagi kifejlődés a nemzeteknél. A nemzetek, mint az egyének, különböző korúak. A kormányelvek fejlődési fokozatúak. A monarchiai, aristocratiai, alkotmányos, köztársasági kormányok a népek érettségének kifejezései.”⁴

A márciusi 15-i pesti történések kielemezésére a *Pesti Hírlap* csak két nappal később kerít sort. Első látványos változás, hogy a lap fejléce alatt *A sajtó szabadság* örömhíre jelenik meg. Nem túlzás a szóhasználat, hiszen a szerkesztő szenvedélyes vezércikkben arról ír, hogy a nép szava Isten szava, mert Isten az embert a saját képmására teremtette. A sajtószabadság egy nagyszerű vívmány, mert a cenzúra mellett nem lehetett építeni, a cenzúra csak Babel tornyát szolgálja. A szabad sajtó első termékeit Irinyi József mutatta be az egybegyűlt sokaságnak: a 12 pontot és a *Nemzeti dal*t a szabadság „elsősülöttei”-nek nevezi, a szakadó eső volt rá a „keresztvíz”. Bécsből ellentmondásos hírek érkeznek: március 17-én még arról írnak, hogy a katonaság leöletett a forradalmárokkal való összecsapás során, de már másnap a szerkesztőség korrigálja, s kiderül, hogy csupán egyetlen tiszt esett áldozatul a demonstrációnak. István főherceg március 19-én nevezi ki Batthyányt, és kéri fel kormányalakításra.

Az uralkodó enged, beindul a felelős magyar kormány megalakításának előkészítése. De Pozsonyban március 22-én még a „rég” országgyűlés tárgyalja a jövő terveit. Elsők között kerül terítékre a papi tized kérdése, és a hatalmat már – hangsúlyozzuk, hogy a felelős kormány megalakulása előtt – kezükben tudó reformerek hamar előterjesztik a következőket:

„A papi tized akár természetben, akár természetbeni kiszolgáltatás helyett, készpénzben teljesített, és pedig akár közvetlenül az egyházi rendnek, akár haszonbérletnek fizettetett, akár örökös szerződés mellett, akár királyi adomány által szereztetett, ezennel örökre megszüntetetik.”⁵

Tekintettel, hogy a tized megvonása hátrányosan érinti az alsóbb papságot (akiknek épp ez a legfőbb megélhetési forrásuk vidéki plébániájukon vagy parókiájukon), a képviselők kinyilatkoztatják, hogy az államnak gondoskodnia kell az ilyenek támogatásáról. A törvénycikket március 18-án fogalmazták meg Pozsonyban a késő éjszakába nyúló gyűlésen (kb. este tíz óra körül készül el). El-

⁴ [...]: *Külföld. Franciaország*, 220.

⁵ [...]: Törvénycikkely a papi tized megszüntetéséről. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/5.), márc. 21., 239.

sősorban a közteherviselés képezi a tárgyat, ugyanakkor szól a robot eltörlése mellett a papi tized megszüntetéséről is.

1.3. *A magyarok Istene, a kormány legitimitásának „sine qua non”-ja*

A *Pesti Hírlap* hasábjain Tóth Lőrinc közli a leendő magyar kormány előtt álló kihívások és feladatok komolyságáról:

„A feladás, mely reánk vár, csaknem olyan roppant, mint Istené, ki az örök chaoszt szép, rendezett világgá alakította át.”⁶

Szavai jól érzékeltetik azt az eufóriát és magabiztosságot, amit a vér nélküli forradalom győzelme táplált. Ezek után pedig már az sem meglepő, ha a szivárvány hét színében is a magyar trikólórt fedezi fel, mert így folytatja a beszámolót:

„Isten kiterjeszté az égboltozaton át szivárványának nemzeti színeinkben tündöklő ívét, a reménynek szent zálogát – s mély vallásosság szállta meg kebleinket.”⁷

Lényeges különbség Lamartine álláspontjával szemben, hogy a magyar reformerek szócsövének számító lap nem ateista, sőt a megjelenő írásokban gazdag bibliai képeket és utalásokat találunk, amint a fenti példa is mutatja, amelyek arra engednek következtetni, hogy a magyar liberálisok Isten nevével próbálják legitimizálni törekvéseiket, és a forradalmat az égi áldást megnyerő történelmi fordulópontnak állítják be.

Batthyány március 23-án mutatja be a pozsonyi országgyűlés előtt kormányát, amely 8 tárcát foglal magában úgy, mint belügy (miniszter: Szemere Bertalan), pénzügy (Kossuth Lajos), hadügy (Mészáros Lázár), közlekedésügy (Szécheny István), földművelés- és iparügy (Klauzál Gábor), igazságügy (Deák Ferenc), az Ausztriával való viszonyokért felelős miniszter Esterházy Pál herceg lesz, a vallás- és közoktatásügyi tárcát pedig Eötvös József báró kapja meg. Schlett István szerint a kormányban az akkori magyar liberalizmus valamennyi irányzata megjelenik: Batthyány, Kossuth higgadtságával, Deák irénikus jellemével, Széchenyi, Klauzál és Szemere a középnemességre támaszkodó mérsékelt szerepében vesz részt a kormány munkájában, Mészáros Lázár mint aktív katona, Esterházy Pál herceg pedig az „ancien régime” embereként.⁸

Ferdinánd császár március 31-én hagyja jóvá, és szentesíti a kinevezéseket, ugyanakkor elrendeli a pozsonyi országgyűlés berekesztését legkésőbb április 10-ig. Ezalatt Batthyányék előkészítik a tényleges hatalomátvételt. Szemere első beszédében már sejteti, hogy a márciusi öröm múlandó, és hogy a kormány érzékeli az országot fenyegető veszélyt, amelynek a Pozsonyban kirobbant zsidó-

⁶ Tóth Lőrinc: Pozsony, márt. 17. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/4), márc. 20., 237.

⁷ Uo.

⁸ Schlett István: *Eötvös József*. Gondolat Kiadó, Budapest 1987, 127–128.

kérdés csak első felvonása. Szavai kísértetiesen egybecsengenek Istennek Jób ellen mondott feddő beszédével (Jób 38–40), és egyértelművé teszi, hogy az új kormány fenntartja magának a diktatórikus fellépés igényét.

Ismét a már idézett Lamartine-féle körlevélhez kell visszatérnünk, amelyik tagadott mindenféle hasonlóságot az 1792-es forradalommal, ami diktatúrába torkollott, s látnunk kell, hogy a felelős magyar kormány rögtön első és legfontosabb teendőjének a köztársaság intézményének a megszilárdítását tekinti. Olyan imperativus ez, aminek a kivitelezéséhez demokratikusnak nem nevezhető eszközökhöz nyúl: megtiltja a pártok alakítását, a jobb- vagy baloldal szervezkedését. Ezek után nem meglepő, hogy az önálló magyar hadsereg felállításáról kell mihamarabb dönteniük a képviselőknek. Megint Szemerét idézzük, s beszéde lehetne akár egy templomi prédikáció része is. Lássuk, miért?

„Vannak idők, midőn a népek lelke, mint a mennynek kapuja, megnyilatkozik, és benne a szabadság érzete csodamódon revelálja magát, mint egykor az isteni vallás magát a Megváltóban revelálta. Az ilyen időket én az emberiség történetében szent pillanatoknak tekintem.”⁹

Kijelenti, hogy Magyarország többé nem gyarmat. Szabad föld, ahol szabad a lélek, szabad a sajtó, és amelyet szabad nemzetőrség védelmez. Az utópisztikus rendszerekre jellemzően érzi, hogy a cél még messze van, s hosszú utat kell bejárni ahhoz, hogy nyugodt szívvel befejezettek tekintsék a megkezdett munkát. A Kossuth és Petőfi szavajárásából ismert „magyarok Istenének” alakja érdekes módon a belügyminiszter szónoklatában is megjelenik, ami arra utal, hogy a szófordulaton túl mélyebb eszmei jelentőséggel is bír, és a magyar forradalom nem tekinthető ateistának,¹⁰ sokkal inkább elmondhatjuk róla, hogy áthatja egy különleges gondviselésbe vetett hit, ami a nemzettel sorsközösséget vállaló magyar Isten személyében csúcsosodik ki:

„Az igaz elveket könnyű megismerni, nehezebb kivívni, legnehezebb alkalmazni. Hosszú idő kívánatik hozzá [...] Istennek különös gondviselése virrasztott felettünk, és aki eddig kételkedett, most meggyőződhet róla, hogy a magyaroknak saját Istene van. Ennek kegyelmét kérjük ki a további nagy munkához.”¹¹

A hatás nem marad el, az Országgyűlés rendelkezik arról, hogy a 200 forint értékű ház vagy föld tulajdonosai, illetve mindaz, aki 100 pengő forint évi jövedelemmel rendelkezik, katonáskodni köteles. Meglepően nagy intervallumot je-

⁹ Szemere Bertalan: Szemere Bertalan belügyminiszternek márt. 25-én este mondott beszéde, midőn a főváros polgárai által fáklyás zenével üdvözlötetett. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/12), márc. 28., 265.

¹⁰ A magyar reformnemzedék az egyházat a civilizáció szolgálatában álló felkészítő iskolának tekintette. Vö. Csorba László: *A vallásalap „jogi” természete. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918*. ELTE-BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest 1999, 96–97.

¹¹ Szemere Bertalan: *Szemere Bertalan belügyminiszternek márt. 25-én este mondott beszéde*, 265.

löl meg a törvény az életkor tekintetében, amikor a sorkatonai kötelességet 20-50 év között minden, a fenti kritériumot teljesítő férfire elrendeli. Úgy gondolom, jelzésértékű, hogy egy kormánynak ilyen sok katonára van vagy lesz a jövőben szüksége.

1.4. Etnikai feszültségek kereszttüzében

Hamar kiderül az, hogy az új kormánynak nemcsak a zsidókérdést kell megoldania, de a többi nemzetiség követeléseivel és törekvéseivel is számolnia kell. A nemzetre leselkedő veszélyt Csengery Antal március végén még csak rosszindulatú pánikkeltésnek tekinti, ami a „reactio törpe lényeitől” származik. Gunyoros fogalmazásából döntse el az olvasó, hogy az állítólagos törpék rémképei mennyire jártak közel a valósághoz, avagy hogy mennyire voltak légből kapottak.

„Szerintük most osztrák katonák borítják el az országot, majd Pesten tartatik egy siciliai vecsernye, majd pedig a falukon. Aztán a Kárpátokról lejönnek a tótok, és a máramarosi hegyekről az oláhok, s e két erős és szűkölködő faj pusztítani és lakmározni fog a dús rónákon. Hát még a hazánkban lakó szerbek! Ezek csak a magyar nyelvet döntik meg. De Nugent kikiáltja magát horvát királynak. Slavonia és Croatia különszakadnak. Az Órvidékről hatvanezer fegyveres jön Pest ellen. Minden levágatik – vérengzés, hódítás, földingás, népvándorlás lesz. Mi maholnap a turkomannok közt találjuk magunkat.”¹²

1848. április 10-én az uralkodói rendeletnek megfelelően berekesztik a pozsonyi országgyűlést, melynek vége egyben a rendi gyűlések végét is jelenti. A *Pesti Hírlap* Buda második visszafoglalásának nevezi az eseményt. A hit és a Biblia képeinek igénybevételével igyekszik a szerkesztő alátámasztani, hogy a köztársaság az embertől elvárható lehető legjobb úton jár, és működésében nem közönséges halandók terveit váltja valóra, hanem a magyar Isten akaratát.

„[...] egy napon a világ ábrázatát megváltoztatni nem lehet. Hiszen Istennek is 6 napig adott dolgot, hogy megalkothassa. Mi áldjuk a gondviselést, és szent örömben dobog fel kebelünk, hogy annyi eredményt, mennyit az önálló nemzeti létel jelent, egy új földet és egy új eget nyertünk. Azon kell már lennünk, hogy ez megmaradjon nekünk örök dicsőségül [...] talán hosszú szenvedéseink után érdemeltük is azt [...] mi az Istent nemcsak úgy vaktában nevezzük magyarok Istenének!”¹³

Április 14-i számában a *Pesti Hírlap* arról számol be, hogy a déli végeken a „muskla-bérlett” horvátok, kik magukat illíreknek nevezik, Horvátország elszakítását tervezik, de hozzáteszi, hogy Haulik zágrábi püspök és Jozepovics

¹² [...]: Pest, márt. 30-án. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/15), márc. 31., 277.

¹³ [...]: Pest, ápril. 10-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/26), ápr. 11., 317.

gróf lojálisak a magyar koronához. Ferdinánd eközben szentesíti az országgyűlés által elfogadott törvényeket. Az uralkodó szavai ekkor még biztatóak:

„Örömmel jöttem hozzátok, mert kedves magyar népemet most is olyannak találom, mint mindenkor tapasztaltam.”¹⁴

A lap is üdvözlí a császárt. Mennyi ebből a protokoll? A kérdés jogos, mert úgy tűnik, hogy a király is az elnyomásnak áldozata, és így állhat elő a skizofrén helyzet, hogy az osztrák császár hadba került a magyar királlyal:

„őfelsége a felszabadult magyar hazának felszabadult királya, kinek híven szeretett személye körül ez alkalommal a bécsi udvari camarillának Babel-lovagjai közül senki nem mérgező lehelletével a fejedelem s népe közti bizodalom s rokonszenv szűz szentségét [...]”

Tény, hogy az osztrák császárnak kedvezett volna a magyarokkal való békeség, hiszen ebben az időben a birodalom hadban állt az olaszokkal. Az olasz pacifikáció kérdésében a márciusi ifjak is szót emelnek. Nem tudjuk viszont eldönteni, hogy a *Pesti Hírlap*ban közölt „oláh vagy római ajkú magyarok” felhívása mennyiben hiteles irat, avagy mennyiben tekinthető a magyar forradalmi-köztársasági politika titkos propagandatermékének.¹⁵ Erre a gyanúra már a szerzők önmeghatározása is okot ad: felszólítják az Erdélyben élő 1 300 000 társukat, hogy álljanak a magyarok mellé, mert ez az egyetlen lehetőségük rá, hogy lerázzák Erdélyben a szász, Magyarországon a rác, Romániában és Besszarábiában az orosz igát. Biztatják egyszersmind a románságot, hogy szakadjanak el a rác egyháztól, s kérjenek (a magyaroktól?) saját püspököt maguknak.

A magyar reformerek érzik, hogy az etnikailag megosztott, sokszínű hazában nem lesz könnyű dolguk, ezért addig, amíg lehet, meg kell erősíteniük befolyásukat a határvidéken. A kormány a szlovákokkal egyelőre nem számol, a szerbek és a horvátok felől azonban ellenállást tapasztal, s velük szemben döntő jelentőségű lehet az erdélyi románok megnyerése. Ne feledjük, hogy a 12 pont egyike Magyarország és Erdély uniója. Wesselényi, aki köztudottan a haladó gondolkodást képviselte, a Szilágyságban tapasztalta a románokkal való együttélés előnyeit és nehézségeit. Figyelemre méltó, mire inti a liberálisokat az unió tárgyában.

„[...] az orosz a vele egy valláson levő oláhokra minő hatalmas befolyást gyakorol [...] a szomszéd Oláhország és Moldova mennyire számít Erdélyre már rég

¹⁴ [...]: Pozsony, ápril. 11-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/29), ápr. 14., 329–330.

¹⁵ [...]: Hazánk mozgalmait minden oldalról figyelemmel kísérvén, itt közlünk egy hozzánk beküldött tudósítást oláh ajkú rokonaink eddigi nyilatkozatairól. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/30), ápr. 15., 333.

kifőzött s hihetőn nemsokára eszközzésbe veendő tervében egy önálló oláh királyság felállítását illetőleg.”¹⁶

Wesselényi kijelenti, hogy éppen ezért a Magyarországon elért eredményeket és megvalósításokat a szabadság terén *nem lehet és nem is szabad egy az egyben az erdélyi viszonyokra alkalmazni*, és azt javasolja, hogy Erdélyben ne szüntessék meg a robotot, csupán csak mérsékeljék.

A Batthyány-kormány április 18-án kezdi meg működését Pest-Budán. Első feladata a kormány pénzügyi helyzetének felmérése. Kossuth azonnal számíttatásokba kezd. Ezzel egy időben sürgető az őrsereg megszervezése, az új főispánok kinevezése, a bécsi helytartók menesztése. A kormány elrendeli a törvények lefordítását a más anyanyelvű nemzetiségűek számára, hogy ők is megérthessék a változásokat, és ne lehessen őket félrevezetni.

2. Miért is „felelősek”?

2.1. Prioritások a Batthyány-kormány működésében

Mialatt a miniszterelnök a magyar katonák hazahozatalát sürgeti, az ország több pontján anarchikus állapotok alakulnak ki. Több helyen felszabadult jobbagyak kerülnek összeütközésbe egykori uraikkal, és folytatódnak a zsidók elleni támadások is. A felekezeti még jobban fokozza az etnikai villongásokat. A kormányzás első napjaiban a kultuszminisztérium tanügyi kérdésekkel foglalkozik. Ötféle iskolát fogad el: 1) római katolikus egyházi, 2) protestáns és unitárius egyházi, 3) görög nem egyesült (ortodox) egyházi, 4) közoktatási, 5) gazdasági és alapítványi iskolákat. Felszólítja a gimnáziumok, líceumok, akadémiák, kollégiumok és egyetemek igazgatóit, hogy ahol a tanárok hamarabb befejezik a tananyagot, küldjék haza a diákokat, akik így a nyári munkálatokból kivehetik a részüket. Az április 24-én kelt miniszteri rendelet egészen modern szemléletet tükröz, amelyben Eötvös megszünteti az érdemjegyes osztályzást:

„Ezen egész szokás általában nem a tudománynak nagyobb virágzására, sem az életnek megtermékenyítésére nem szolgál.”¹⁷

A *Pesti Hírlap* türelemre inti a lakosságot, s előrevetíti a bekövetkező gyökeres átalakulásokat. Párhuzamba állítja a franciákkal a magyar államot, s kijelenti, hogy míg előbbieket meghagyták a régi állami apparátust, addig a magyarok új állami gépezetet építenek, s ez a kormánynak nem fog egyszerűen menni. Magyarán, amíg Lamartine tagadott minden hasonlóságot a nagy francia forradalom-

¹⁶ Wesselényi Miklós: Egy szó az erdélyi honfiakhoz. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/30), ápr. 15., (333–334) 334. Erre a tényre kevéssel az első világháború előtt Marczali Henrik is emlékezett. Ld. Marczali Henrik: *Magyarország története*. II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1912, 646.

¹⁷ Eötvös József: Hivatalos tudósítás a közoktatási és cultusministertől. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/40), ápr. 27., 371.

mal, addig a magyar reformerek nemhogy nem tagadják azt, hanem tovább is lépnek a francia forradalmi vívmányokon. Irinyi József azt javasolja, hogy Pest városházának a tanácssterméből távolítsák el a feszületet, mert a vallási törvény kihirdetése után azt a benyomást keltené, hogy ott mégis a római katolicizmus érdekeit képviselik. A botránkoztatás megelőzése végett

„[...] a feszület [...] többé nem lehet a köztanácskozási termekben az asztalon, mert ezzel a katolika vallás felsősége van kitüntetve.”¹⁸

Mily meglepő! A 21. században hasonló megfontolásból tüntetik el a feszületet a nyugat-európai tanintézetekből.

Eötvös a törvény által ráruházott jogánál fogva Karlócára ortodox egyházi gyülekezetet (congressus) hív össze, s az állam képviselőjében gróf Csernovics Pétert küldi ki megfigyelőnek. Ezzel egy időben tanácskozáásra hívja a protestáns egyházkerületek vezetőit is augusztus 1-jére, részletes jelentést kér tőlük iskoláik állapotáról, amelyeket ezentúl az állam fog finanszírozni. Április 28-i rendeletében pedig hivatalosan kihirdeti, hogy az alapítványi javak és tőkék s minden ide tartozó ügyek kezelése a közoktatási és kultuszminiszter kormányosztályához tartoznak.

A cenzúra eltörlése új feladat elé állítja a kormányt, ezért Deák Ferenc igazságügy-miniszter sajtóvétségek elleni esküdtszék felállítását rendeli el az 1848-13. t. c. alapján. A minisztérium leírata szerint tagjai olyan 24-60 év közötti férfiak lehetnek, akik évi 200 forint jövedelemmel bírnak, vagy az alábbi területeken tevékenykednek: tanárok, oktatók, tudós társasági tagok, bölcsész-, orvosi, jogi doktorátussal bírnak, ügyvédek, mérnökök, községi jegyzők. Deák pontosan leírja azt is, hogy kik NEM lehetnek tagjai a sajtóvétséget vizsgáló testületnek – nyilván olyanok, akik hivataluknál vagy helyzetüknél fogva érdekből befolyásolhatják a vizsgálatokat, vagy valamilyen fogyatékoságuknál fogva képtelenek betölteni egy ilyen tiszte: katonák, bírók, szolgák, napszámosok, írástudatlanok, vakok és nehéz hallásúak, valamint egyházi személyek.

Május elején újabb aggasztó hírek érkeznek Nagykikindáról (horvát lázítás), s a radikális kör (Teleki László, Reök István) petíciót nyújt be a kormánynak. Elhangzik Wesselényi drámai beszéde: „Veszélyben a haza!”¹⁹ A vallás ügyeit félre kell tenni, tüzérseget kell szervezni, el kell rendelni a rekvirálást a néptől, követek küldeni a románokhoz, s megígérni nekik a képviselőket az országgyűlésen. Április 25-én Nagybecskerekén a fellázított rácok magyar nyelvű egyházi könyveket téptek szét, és megostromolták a városházát. A *Pesti Hírlap*ot tudósító Eröss István szerint az ortodox papok felelősek a kialakult helyzetért, mert nem tájékoztatták a népet a szabadságról. Szemere kijelenti, hogy a lázító papokat meg kell büntetni, és hogy

¹⁸ [...]: Pest, ápril. 26-kán. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/40), ápr. 27., 371.

¹⁹ [...]: Pest, május 2-án. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/46), máj. 3., 393.

„[...] az egyházi szószék nem lehet más, mint a béke és a testvéri türelem és egyetértés igéjének szószéke.”²⁰

Május 2-án 3000 nemzetőr és 6 ágyú érkezik Nagykikindára. A lázadást szító Radák Györgynek sikerül elmenekülnie. Radák egyébként a pozsonyi országgyűlésen még jegyzőként volt jelen. Május 9-én Kemény Zsigmond a románok helyzetére reflektálva kijelenti, hogy Erdély és Magyarország uniója 1 300 000 román szabadít fel, s olyan jogokat ad nekik, amit sem Moldva, sem Havasalföld nem adhat. Ezek után optimistán és naivan teszi fel a kérdést: melyik román akarna ennek tudatában a két másik román országgal egyesülni? A hírlap azt a szomorú tényt dokumentálja, hogy Wesselényi figyelmeztetésének a liberálisok nagy része nem tulajdonított kellő komolyságot, és a kormány elhitte, a jogi lépések kielégíthetik a nemzetiségek igényeit.

Eötvös „magánlevelében” inti a főpásztorokat, hogy a papok világosítsák fel kellőképpen a népet a törvényekről, és buzdítsák őket a minisztériumok iránti engedelmességre, mivel sehol máshol a rendek nem hoztak olyan igazságos döntést, mint most a magyarok. A levél bizonyossága annak, hogy a kormány keresi az együttműködés lehetőségét az egyházakkal, de a tapasztalat, amit egy szepesi tudósító fogalmaz meg a *Pesti Hírlap*nak – „a nyárspolgári és FELEKEZETI szellemet” nem lehet kiküszöbölni.²¹ A magyar egyházi előjárókkal még működik a kommunikáció, de a szerb ortodox papság megtagadja a miniszteri rendeletet, és arra buzdítják híveiket, hogy ne menjenek el Karlócára, ne vegyenek részt, ne asszisztáljanak az egyházi gyűlésen. A szabotázs ismeretében kínos a vallásügyi minisztérium azon lépése, hogy a Karlócára tervezett gyűlést egy hónappal elhalasztja – bár ezt nem a szerb ortodox papok tiltakozásával, hanem a nagykikindai agresszióval indokolja, és biztonsági okokból a zsinat helyszínét Temesvárra módosítja. Ez már csak elkeseredett próbálkozás, mert a vallásügyi minisztérium ekkor már rég nem uralja a helyzetet, s hogy konszolidációt még csak remélni sem lehet, mutatja, hogy a szerbek május 16-án 50 ágyúval betörték Zimonynál. Nem túlzott tehát a felismerés, hogy az új kormányra a teremtéssel határos munka vár, amit a reakció folyton megkésé-
 rit.

Bécs ismét forrong, a császár Innsbruckba távozik, amivel csalódást okoz a magyaroknak, akik azt remélték, Budára fog menekülni, hiszen Magyarhon lenne a birodalom egyetlen stabil és hűséges pontja. De ezzel egy időben elkezdődik a mozgósítás. A kormánylap szerint ki kell mondani:

²⁰ Erőss István: Nagy-Becskerek, ápril. 25-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/46), máj. 3., 394. Vö. Szemere Bertalan: Belügyministeri értesítések IV. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/47), máj. 4., 397.

²¹ Eötvös József: A vallás- és közoktatásügyi ministertől. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/58.), máj. 17., 443. Illetve: Pallay Ágoston: Vidéki hírek – Lugos, május 9-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/54), máj. 12., 427.

„[...] a szláv faj az európai civilizáció, a protestantizmus és a katolicizmus közös ellensége[...].”²²

Ezt pedig csak egy jól felszerelt, jól betanult és jól ellátott hadsereg fékezheti meg. Egy ilyen sereg kiképzéséhez pedig pénzre van szükség, nagyon sok pénzre. A zsidókat ért támadások ellenére – vagy talán épp azok miatt – Hénik Mór rabbi arra ösztönzi a zsidó fiúkat, hogy ők is lépjenek be a honvédek kötelékébe.

Vörösmarty szerint Ausztriát csak az mentheti meg, ha Magyarországot szövetségesnek ismeri el, a cseheknek úgyszintén saját kormányt ad, Galícia tartománya pedig függetlenné válik. De még ő sem számol az erdélyi románokkal, akik pedig május 15-én Balázsfalván nagygyűlést tartottak, amelyen kb. 15 000 ember vett részt. A románok Balázsfalván 16 pontban fogalmazzák meg igényeiket a kormány felé, köztük egyházaik autonómiáját és az unitus–nem unitus jelzők eltörlését.

A déli országrész puszkaporos hordó, ahol a pesti kormány a legkisebb mértékben sem képes érvényesíteni akaratát. De addig, amíg a kormány propagandájában a nem magyar papok jelennek meg ellenségként, addig a szerb és illír szakadárok előtt is világos, hogy a feszültséget egyházi alapon lehet szítani, és ez az a sebezhető terület, ahol provokációjuk hatásos lehet. Kemény Zsigmond értékelésében a magyar szabadság megvédése egybeforr a kereszténység és civilizáció megőrzésével, s így nem pusztán magyar ügy, hanem a civilizált emberiség ügye:

„A magyarság, mint régen a kereszténységet a muzulmánoktól védte, úgy fogja most az európai civilizációt védeni.”²³

Előrevetíti, hogy ezért meg kell harcolni a „barbár északkal”, és erre a háborúra Keleten kerül majd sor. Kemény Zsigmond szavait látszik igazolni a Prágában tartott pánszláv kongresszus, melyre június 2–13. között került sor. Csakhogy a nemzeti lelkesedést hamar letörte, hogy a különböző szláv dialektusokat beszélő követek nem értették meg egymás beszédét, s így a kongresszust német nyelven kellett levezetni, amelyet többé-kevésbé mindenki értett. Kemény hozzáfűzi, hogy Prága ugyanaz lett Bécsnek, mint Zágráb nekünk. Közben Szemere Pestre is meghirdeti a statáriumot.

Kisebb-nagyobb fennakadásokkal 1848. július 4-én véget érnek a követválasztások, és megnyílhat a független magyar Országgyűlés. Ne feledjük, a pozsonyi országgyűlés április 10-én ért véget: három hónapra volt szüksége a kormánynak a választások megszervezésére és lebonyolítására, miközben kívülről és belülről is támadások keresttüzében állt. Az Országgyűlés első hete az úgynevezett verifikációkkal telik, vagyis ellenőrzik a megválasztott honatyák je-

²² Hénik Mór: Az izraelitákhoz [...]. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/64.), máj. 24., 469.

²³ Kemény Zsigmond: Pest, május 29-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/70), máj. 31., 495–496.

lenlétét, s hogy szabályosan választották-e meg, ill. kidolgozzák a házirendet. Kossuth végre július 11-én vázolja a tisztelt ház előtt Magyarország helyzetét. Eszerint az oroszok gyülekeznek a Prutnál, benn a pánszláv agitátorokkal és a horvát pártütőkkel gyűlik meg a baj, ezekhez társul a szerbek betörése. Itt hangzik el az a mondata, hogy „az ausztriai császár hadat üzent a magyar királynak”²⁴. Kossuth 200 000 fős hadsereg felállítását indítványozza, ebből 40 000-et azonnal mozgósítani kell. Mindehhez évi 42 millió forintra lesz szükség az előzetes számítások szerint. Az országgyűlés felállva szavazza meg az indítványt.

2.2. Országgyűlési viták a (felekezeti) oktatás körül

A képviselőház augusztus 3-i ülésén a zágrábi püspök elleni fellépést követően Eötvös ismerteti az elemi oktatásra vonatkozó terveit. Három pontban lehet összefoglalni: a) a gyermekek taníttatására a státus kötelezheti a szülőt, b) az állam köteles megteremteni a tanulás feltételeit, c) a régi rendszer hibája, hogy az elemi oktatásért fizetni kellett, az egyetemek ingyenesek voltak; meg kell fordítani ezt, mivel az elemi oktatás így a szegényebb családok gyermekei számára is utat nyit a további képzés, felemelkedés felé.

A miniszter úgy látja, hogy a protestáns iskolák fölénye abból adódik, hogy a község befolyása alatt áll. „Voltak idők” (így, múlt időben – megj.),²⁵ amikor természetes volt, hogy egyház és iskola összeforrvá működik, ugyanakkor annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a vallásoktatást el kell választani a többi ágazattól, mivel az csak a lelkipásztorra tartozik. A kérdésre, hogy szükség van-e még felekezeti iskolákra, azt feleli, hogy el fog jönni az idő, amikor mindenütt vegyes iskolák lesznek, de egyelőre maradjanak meg a felekezetiiek. Ott, ahol az egy felekezethez tartozó gyermekek száma nem éri el az 50-et, lehet vegyes osztályokat indítani. Ez egy jó kezdet. Ott is lehetségesnek tartja a vegyes osztályok beindítását, ahol a helyi közösségek összefognak, és közösen eljutnak az elhatározásra. A szabadság számára azt is jelenti, hogy jogunk van magániskolákat szervezni.

A radikális párti Irányi szerint nem helyes, hogy már az elemi iskolában válaszfalakat húz a vallás a gyermekek közé. A kormány távlati tervéből nem engedhet: a felekezeti iskolákat fel kell váltani a közös oktatási intézményekkel. Ennek érdekében az állam vegye el az egyházi alapítványokat. Hangsúlyozza, hogy az iskolákban a magyar nyelv kizárólagossá tételére kell törekedni, a többi nyelvet pedig ki kell szorítani. Azért beszél minderről csak távlatokban, mert maga is tudja, hogy az ország nehéz helyzetében olaj lenne a tűzre egy ilyen lépés, márpedig a forrongás közepette újabb etnikai konfliktusokra nincs szük-

²⁴ Ld. [...] Országgyűlés. A képviselőház ülése július 11-én. Kossuth beszédének folytatása. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/106), júl. 13., 648.

²⁵ [...] Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 3-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/126), aug. 5., 727–728.

ség. Zsembery Imre azon az állásponton van, hogy a népnevelés ügyéről rögtön szavazni kell, mert a felekezeti oktatás olyan, mint egy középkori épület, ami megérett a bontásra. Kijelenti, hogy az elemi oktatást nem szabad a papok kezében hagyni, hiszen „az elemi iskolákban még nem dogmákat kell tanítani”²⁶. Eötvös igazat ad abban, hogy a népnevelés ügye nem tűr halasztást, a nevelés célja ugyanis megtanítani és megértetni, hogyan kell élni az elnyert szabadsággal. Ezután Bocsor István veszi át a szót: az oktatási törvényt elhalasztani annyit jelent, hogy a vetők évekkel hátráltatják a bő termést. Kijelenti, hogy a katolikus papság igában tartja az értelmiséget, amit nem lehet tovább tűrni. Javasolja a közös iskolák felállítását, de az oktatás nyelve mindenütt igazodjék a többség nyelvéhez – legalábbis egyelőre. Ebben segíthet, ha a községek maguk fogják megválasztani a tanítót. Irinyi úgy módosítaná a törvény 13. paragrafusát, hogy legyenek nemzeti célú státusiskolák, de mindazoknak, akik nem akarják ezekbe íratni gyermekeiket, legyen szabad a felekezeti iskolát választaniuk. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy nincs szükség rá, hogy minden felekezet saját iskolát bírjon.

A vita másnap, augusztus 4-én folytatódik tovább, amikor Halász Boldizsár is kifejti álláspontját. Abból indul ki, hogy ha az állam magára vállalta az iskolák fenntartását, akkor jogos és logikus, hogy azok a javak, melyeket eddig az egyház bírt, és fenntartásukra fordított, ezentúl az állam tulajdonát képezzék.²⁷ Palóczy László „ismert mulattató modorában” előadja, hogy ő mindig a praxisból indul ki.²⁸ Megdöbbenés lesz, mert a protestánsok majd azt hiszik, ez az Antikrisztus országa, de ez a csoda 1-2 napig tart majd, a harmadik és negyedik napon elfelejtik. Így fogalmaz: „közöttünk még egy kőfal áll fenn – a hitfelekezeti külön iskolák”. Madarász László az iskolák finanszírozását az egyházi javak haladéktalan államosításával látná megoldani.²⁹ Ugyanezen az ülésen döntenek arról, hogy az oktatás fiúk számára 6–12 éves kor között, lányok esetében pedig 6–10 éves korig kötelező. Eötvös magánvéleménye, hogy 12 év felett is szükséges lenne – jól tudták ezt a vasárnapi iskolák kitalálói, utal a protestáns gyakorlatra.

²⁶ [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 3-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/127), aug. 6., (731–732) 731

²⁷ [...]: Ülés a képviselőházban augusztus 4-kén délelőtti 10 órakor. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/127), aug. 6., 732.

²⁸ [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 3-ki ülésének, 727–728. Ld. még: [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 4-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/128), aug. 8., (728–729) 728.

²⁹ Hasonlóan radikális Szacsвай Imre is, aki az egyházi szervezetek feloszlatását és vagyónuk kisajátítását indítványozza. Ld. Dr. Fleisz János: *Egy tollvonás volt a bűne. Szacsвай Imre, az Országgyűlés vértanú jegyzője*. Kiadja az Országgyűlés Hivatala, Budapest 2009, 58–59.

Az augusztus 5-i ülésen már a tananyag is szóba kerül. Érdekessége, hogy némelyek ki akarták hagyni a tantervből az éneklést. Palóczy megvédte mint „az isteni tisztelet részét”.³⁰

Az augusztus 7-i ülés fő kérdése, hogy mennyi szabadságot hagyjanak az egyházaknak saját oktatási rendszerük fenntartására. Madarász kezdi a felszólalások sorát, és javítást kér a 12. paragrafusra (a lelkész a vallást ingyen tanítsa) és a 13.-ra is, ahol „nyitattik” helyett a feltételes módon való megfogalmazást ajánlja a felekezetek számára („nyitathatik” – nyilván, de nem kötelező).³¹ Eöt-vös ismételtel kijelenti, a cél eljutni a közös iskoláig. Felhívja mindazáltal a honatyák figyelmét rá, hogy az elkülönülés megmarad, mert a gyermekek majd külön templomokba fognak járni, továbbá az egyház féltékenységétől is tartani kell majd. Érezhetjük, mennyire súlyosak ezek a szavak, s nem kell nagy fantázia elképzelni, hogy a törvény életbe léptetése után ennyi erővel felmerülhet az Országgyűlésben az egyházak egyesítésének, és egy közös magyar vallás megalakításának gondolata.³² De idáig a parlamenti vitában nem jutunk el, mert a miniszter mondataira Szacsvey Imre reagál: az egyház csak ne legyen féltékeny, amiért megváltozik az iskolához való viszonya. Amikor az állam leveszi az anyagi terhet az egyház vállairól, akkor az egyháznak többé nincs beleszólása az iskolák működésébe. Érvelésében az a ferdítés, hogy az állam csak a lelkészek fizetését vállalta magára, s ezért nagy áldozatot követel, ha az iskolákat elveszi az egyháztól.

Kállay Ödönnek ugyan nincs kifogása az ellen, hogy felekezeti iskolák továbbra is működjenek, de pontosítani szeretné, hogy egy községet a felekezeti iskola megléte és folytonossága nem menthet fel az állami iskola fenntartásának – anyagi – kötelessége alól. Javaslatát az élezi ki igazán, hogy egy ilyen törvény az egyházi oktatást egyszerűen ellehetetleníti, hiszen egy községtől sem várható el, hogy kétszeres áldozatot hozzon, egyfelől tartsa fenn az egyházi iskolát, másfelől adózzon a közös iskola számára. Hosszú távon ez a jogszabály a felekezeti oktatás elfojtását eredményezte volna. Kállay után egyik képviselő megjegyzi, hogy az elkülönülés okai a templomok, de látni kell, hogy a franciák anno hiába szüntették meg a vasárnapot, s változtatták meg a naptárukat, hiába eskették fel papjaikat az alkotmányra. A honatyák a sokat szajkózott szabadságot vonják meg az egyháztól, s erre Karika Pál mutat rá, aki sértve látja a protestánsok jogait, hisz az 1790/26. t. c. szabadságot adott nekik iskoláik felett.

³⁰ [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 5-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/129), aug. 9., (739–740) 740.

³¹ [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 7-ki ülés vitáinak az elemi oktatásról [...]. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/131), aug. 11., 747–748.

³² Ezt egyébként Zay Károly kezdeményezte is a reformátusok és evangélikusok között. Kossuth rokonszevezik az ötlettel, mivel a nemzeti homogenizáció eszközét látja be. Erről ír Fabiny Tibor: Az evangélikus Kossuth. In: *Kossuth és az egyházak*. Szerk. Kertész Botond. Luther Kiadó, Budapest 2004, 18–20.

A valódi parázs vita augusztus 9-én következik, amikor Pázmándy Dénes a 14. paragrafusban a magániskolák létrehozását a többség beleegyezéséhez köti. A honatyák 181-86 arányban úgy döntenek, hogy az egyház által alapított új magániskolákat az állam nem köteles anyagilag támogatni. Pázmándy nem érzi, hogy vallási feszültséget szítanak, véleménye szerint amikor a szülők látni fogják, mennyivel jobbak a közös iskolák, majd önként hagyják el a felekezeti-

Madarász a papok vétkeit kezdi el sorolni Ízisz papjaitól kezdve, s kijelenti, a főpapok a reakció emberei, Metternich nótájára táncolnak. Ő még radikálisabb változtatást javasol: egyéneknek és testületeknek legyen szabad magániskolát alapítani, de az egyházakat hagyják ki a törvény szövegéből. Ehhez csatlakozik Nyári Pál is, aki hangsúlyozza, hogy a reakció mindig a vallás köpönyege alá bújt, ezért a közös iskolák bevezetésével az oktatást kivennék a papság s így a reakció kezéből.

Zsembery arra utal, hogy a protestánsok fő elve a haladás. Ezért a protestánsoknak az egybeolvadást támogatni kell. Lázítók mindig voltak, s ha rájuk hallgatunk, száz év múlva sem lesz változás. Javasolja, hogy az összes egyházi iskolát államosítsák, és alakítsanak bennük közös tanintézményeket. A helyzetet valamelyest enyhíti az igazságügy-miniszter, Deák Ferenc felszólalása, aki rávilágít: különbséget kell tenni a katolikus egyház vagyona és a protestáns javak között. Előbbihez az állam is hozzájárult – még Szent István király is –, de a protestánsok nem élveztek állami támogatást, amilyük van, önerőből hozták létre. Tőlük nem lehet elvenni ezen javakat anélkül, hogy a tulajdonjogot ne tipornák, s a szabadságról nem beszélhetnek, amíg akadályozzák a felekezeti-

Augusztus 10-re már csak néhány részletkérdés tisztázása marad a végső szavazás előtt. Pázmándy javaslatát még egy súlyos megszorítással fokozzák: az egyház létrehozhat saját iskolát, ha a községben a többség akarja, és nekik ebben az esetben támogatni kell az állami iskolát is, ám a kisebbségnek nem kötelessége az egyházi iskola terheit is hordozni.

Irányi a kormányra bízna a tanítók kinevezését. Egyfelől a centralizációval érvel, másfelől a nemzeti szempont miatt tartja lényegesnek, hogy hű emberek kerüljenek a katedrákhoz. Eötvös eltúlzottnak látja Irányi félelmeit, mivel az alkalmassági vizsgát amúgy is az állam felügyeli – s a magyar nyelv ismerte és taníthatósága alapkövetelmény. Ő azon a véleményen van, hogy a község azt válassza meg, akiben jobban bízik.

Nyáry kéri, hogy a papoknak ne lehessen beleszólni a községi iskolák ügyeibe, de Kazinczy és Bezerédj egyaránt elhárítják a javaslatot, mivel a papok is ugyanúgy a társadalom tagjai, s így a közösségi életből nem lehet kizárni őket. Az elemi oktatásról szóló törvényt végül 1848. augusztus 12-én elfogadja az Országgyűlés.

2.3. *A kormány bukása*

Augusztus 16-án már az újonctoborzást tárgyalják, a papok felmentést nyerne a katonai szolgálat alól. Szeptemberre azonban annyira megváltozik a helyzet, hogy Eötvös megígéri: a lelkészekről, akik mégis fegyvert fognak, az állam gondoskodni fog. A tábori lelkészség 1848-ban már működik, de ekkor még kizárólag katolikus papok szolgálnak ebben a minőségben.³³

Érdeemes még egy pillantást vetni az 1849-es év előirányzott költségvetésére, mely összesen 62 millió forintot tesz ki. Ez a következőképpen oszlik meg: 39 millió hadügy, 8 799 000 közlekedésügy, 3 350 000 nemzetőrség, 3 millió királyi udvar, 2,9 millió vallás- és közoktatásügy. Bár ezek a számok jól mutatják, hogy Eötvös tárcája kapta a legkevesebb fedezetet, szeptember 1-jén Madarász külön kéri, hogy az egyházakat hagyják ki a költségvetésből, elég lesz, ha az iskolák részesülnek támogatásban. Ezzel voltaképp arra céloz, hogy az egyház az állam számára nem prioritási tényező többé. Eötvös jelzi, hogy nem tudta pontosan felmérni a költségvetést, mivel az egyházak felszólításaira nem hallgattak, s nem küldték be kimutatásaikat. Ellenben a törvény kihirdetése után sok helyen a nép nem akarta tovább fizetni papjait, s avégett hogy az alsóbb papság éhen ne haljon, szükségés fizetni nekik valami alamizsnát.

Voltaképp itt le is zárul a Batthyány-kormány egyházpolitikája, mert ezek után a kormánynak minden erejét és figyelmét a haza védelmének megszervezésére kell fordítania. Szeptember 12-én a miniszterelnök bejelenti, hogy Jellasics átkelt a Dráván, 16-án felolvassák a császár levelét, amelyben kijelenti, hogy a magyar kormány letért a törvényesség útjáról, mert az Országgyűlés 2 hónapja alatt nem kezelték kellőképpen a horvátok ügyét, ennél is súlyosabb vád, hogy a királyi szentesítés előtt megkezdték a toborzást, ami épp a márciusi egyezség-szövetség áthágása, végül pedig az uralkodó szentesítés nélkül láttak hozzá az új bankjegy kiadásához.

Szeptember 17-én Batthyány új kormány alakítását jelenti be. Az első kormányból egyedül a vallásügyi miniszter marad meg tisztségében és a hadügyi tárca vezetője. De ez a kormány már életképtelen. Október 14-én már a Honvédelmi Bizottmány nevében hirdeti ki Kossuth, hogy Haulik zágrábi püspököt elítéli hazatérésért, és kizárják őt minden magyarországi egyházi vagyonából, ezzel egy régi vitára kerül pont: a Muraközt a szombathelyi püspökséghez csatolják. Hasonló szigorral szól 17-én Michal Miloslav Hodža, elmozdított lipótszentmiklósi lelkészről és társairól: Ludovít Štúr és Hurbán is hazatérő, akik kitöröltetnek az állampolgárok sorából, és fejenként 50 pengő forint vérdíj mellett körözés alá helyeztetnek.

³³ Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Közösség, Budapest 1999, 21.

Felhasznált irodalom

- Csorba László: *A vallásalap „jogi” természete. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918.* ELTE-BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest 1999, 96–97.
- Ötvös József: A vallás- és közoktatásügyi ministertől. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/58.), máj. 17., 443.
- Ötvös József: Hivatalos tudósítás a közoktatási és cultusministertől. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/40.), április 27., 371.
- Erőss István: Nagy-Becskerek, ápril. 25-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/46), máj. 3., 394.
- Fabiny Tibor: Az evangélikus Kossuth. In: *Kossuth és az egyházak.* Szerk. Kertész Bontond. Luther Kiadó, Budapest 2004, 18–20.
- Fazekas Csaba: *Az állam és az egyházak kapcsolata Magyarországon – egykor és ma. Segédanyag az „Egyházak és tolerancia Magyarországon” c. konferencián tartandó előadáshoz. 2007. december 5.* <http://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/allam-egyhaz-dec5.htm>.
- Fleisz János: Egy tollvonás volt a bűne. Szacsvey Imre, az Országgyűlés vértanú jegyzője. Kiadja az Országgyűlés Hivatala, Budapest 2009.
- Hénik Mór: Az izraelitákhoz... In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/64.), máj. 24., 469.
- Kemény Zsigmond: Pest, május 29-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/70), máj. 31., 495–496.
- Marczali Henrik: *Magyarország története.* II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1912.
- Pally Ágoston: Vidéki hírek – Lugos, május 9-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/54), máj. 12., 427.
- Schlett István: *Ötvös József.* Gondolat Kiadó, Budapest 1987.
- Szemere Bertalan: Belügyministeri értesítések IV. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/47), máj. 4., 397.
- Szemere Bertalan: Szemere Bertalan belügyministernek márt. 25-én este mondott beszéde, midőn a főváros polgárai által fáklás zenével üdvözöltetett. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/12), márc. 28., 265.
- Tóth Lőrinc: Pozsony, márt. 17. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/4), márc. 20., 237.
- Wesselény Miklós: Egy szó az erdélyi honfiakhoz. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/30), ápr. 15., 333–334.
- Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Közösség, Budapest 1999, 21.
- [...]: Hazánk mozgalmait minden oldalról figyelemmel kísérvén, itt közlünk egy hozzáánk beküldött tudósítást oláh ajkú rokonaink eddigi nyilatkozatairól. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/30), ápr. 15., 333.
- [...]: Külföld. Franciaország. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/1053), márc. 16., 220.
- [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 3-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/126), aug. 5., 727–728.
- [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 3-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/127), aug. 6., 731–732.
- [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 4-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/128), aug. 8., 728–729.

- [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 5-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/129), aug. 9., (739–740) 740.
- [...]: Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 7-ki ülés vitáinak az elemi oktatásról [...]. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/131), aug. 11., 747–748.
- [...]: Pest, ápril. 10-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/26). ápr. 11., 317.
- [...]: Pest, ápril. 26-kán. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/40), ápr. 27., 371.
- [...]: Pest, május 2-án. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/46), máj. 3., 393.
- [...]: Pest, márt. 30-án. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/15), márc. 31., 277.
- [...]: Pozsony, ápril. 11-én. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/29), ápr. 14., 329–330.
- [...]: Törvénycikkely a papi tized megszüntetéséről. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/5), márc. 21., 239.
- [...]: Ülés a képviselőházban augusztus 4-kén délelőtti 10 órakor. In: *Pesti Hírlap* VIII. évf. (1848/127), aug. 6., 732.